

Tschess barbet – il pli grond utschè da las Alps

■ Cun ina ladezza da las alas avertas da quasi 3 meters è il tschess barbet il pli grond utschè indigen ed in dals pli gronds utschels sgulants in summa. Cun sias alas enormas po el profiter dal minim ventic che munta. Or da l'aria tschertga el ossa che giascha enturn, quai è sia vivonda preferida. Il tschess barbet è vegnì extirpà en las Alps en il decurs dal 19avel tschientaner. Quest utschè ch'ins blastemava pli baud sco rapinader e «tschess d'agnels» viva en realitad da cadavers. Sias griflas n'èn betg adattadas per tschiffar preda.

Entaifer in project che cumpiglia l'entira regiun alpina vegnan dapi l'onn 1986 danovamain colonisads tschess barbets, il 1991 per l'emprima giada er en Svizra (en il Parc Naziunal). Cun quai duai la largia tranter la zona da derasaziun en las Pireneas e quella en il Balcan puspè vegnir serrada.

Parentella

Il tschess barbet (*Gypaetus barbatus*) n'è betg in tschess tipic. Sia siluetta e ses sgol elegant sumeglian pli tost l'evla. Sco tut ils tschess appartegna el a l'urden dals utschels da preda (Accipitridae). Oz vegnan differenziads duas sutspesias dal tschess barbet: il tschess barbet african (*G. b. meridionalis*) ed il tschess barbet eurasic (*G. b. barbatus*). La sutspesia africana è pli pitschna, sias chautschas da plimas èn considerablamain pli curtas e las vistas èn da color clera unifurma.

En l'Europa cuan anc trais ulteriuras spesias da tschess: il tschess dal chapitsch, il tschess cularin ed il tschess egizian. Lur populaziuns, decimadas il davos tschientaner massivamain, èn oz stabilisadas e per part schizunt creschentas. En sia parita correspunda il tschess cularin al maletg tipic d'in tschess: in chau ed in culiez quasi nivs ed in cularin plimius. En sgol sa lascha distinguer la cua curta e las alas imposantas e plattas sco in'aissa. Ils tschess cularins cuan en colonias en parais-crap.

Il tschess dal chapitsch sumeglia il tschess cularin, è però pli stgir e da parita pli massiva. La pel visibla dal chau è blauvioletta. Ils tschess dal chapitsch èn main socials ch'ils tschess cularins. Els construeschan lur gnies per il solit sin plantas grondas, en regiuns senza plantas er sin nas da grip. Ils tschess egizians èn pauc pli gronds ch'in corv. Las plimas alvas èn per il pli da color tschuffa grischa fin brina. En la vischinanza dattan en egl il chau mellen niv e las plimas lungas da la tatona che l'utschè drizza sidretg, sch'el è agità. Ils tschess egizians èn utschels migrants che cuan en l'Europa dal Sid e presentan l'enviern en l'Africa.

Parita

Il tschess barbet è in grond utschè cun ina ladezza da las alas da fin a 2,9 meters.

Las alas avertas dal tschess barbet han ina ladezza imposanta da bunamain 3 meters.

KEYSTONE

Tar ils segns distinctivs tutgan ils rints cotschens enturn ils egl ed il barbet che dat a l'utschè ses num.

JOGGELI/PIXELIO

Cun quai tutga el tar ils pli gronds utschels dal mund ch'èn abels da sgular. In segn caracteristic dal tschess barbet è ses sgol elegant. Durant be 3% dal temp ch'il tschess barbet passenta en l'aria sbatta el cun las alas. Omaduas schlattainas han la medema parita, las femellas èn en media in pau pli grondas. En il sgol croda per il solit en egl la cua lunga en furma da cugn. Il tschess barbets creschids èn da color stgira, exceptà il chau, il culiez, il venter e las chommas ch'èn cuverts da plimas cleras fin brinas cotschnentas. In summa para la color cotschnenta dal tschess barbet creschi da furmar in segn spezial. En in ritual sa dattan els magari color en puz che cuntengnan oxid da fier.

Sur ils egl ha l'utschè in bindel nair che tanscha fin al pichel e cuntinuescha en la barba. La barba (la funcziun da quella n'è fin oz betg enconuschenta) sa cumpona da plimas sco zaidlas. Enturn ils egl ha in rintg cotschen remartgabel, l'uschenumnà rintg scleral. Sch'in tschess barbet è fitg agità, sa mussa il cotschen viv da quest rintg particularmain bain.

Ils tschess giuvens han in pail da color fitg differenta. Cuntrari als utschels creschids èn els quasi tuts da color stgira fin naira cun intginas parts pli cleras sin la surfatscha da las alas ed in triangul cler sin la spatla. En la vegliadetgna dad in fin trais onns midan ils tschess barbets plaun a plaun lur plimas (paliranza). Il nov plimam sumeglia anc fitg l'emprim. Suenten in'ulteriura paliranza sa furma il vestg da l'utschè creschi che tut ils tschess barbets portan suenter set onns.

Abitant dal mund alpin

Ils tschess barbets vivan per la gronda part en territoris grippus dal stgalim prealpin ed alpin cun parais-crap stippas, chavorgias profundas, gondas e pastgiras. La vegetaziun en lur spazis da viver è fitg variabla. Il spazi da viver preferì posseda relaziuns favuravlas da vent ascendent, porscha nutriment en abundanza, fuschinas d'ossa adattadas, aua frestga e lieus da far bogn en la glitta co-

tschna. Plinavant cuntogna el parais-crap selvadias cun zonas ruassavlas e nundisturbadas per cuar e trair si ils pitschens. Il tschess barbets tschertgan lur preda en il sgol. Perquai ston els pudair surveisar surfatschas dal terren suffizientamain grondas.

Il tschess barbet pon ins observar en lieus bass davent da la riva da la mar fin ad in'utezza da 7800 m s.m. en las muntognas dal Himalaja. Populaziuns da tschess barbets existan sin ils trais continents Europa, Asia ed Africa. Da bleras zonas geograficas na datti però naginas indicaziuns exactas davart la derasaziun odierna ed il dumber da las populaziuns.

Il tschess barbet en la percepziun umana

Sco autras spesias da tschess èn era ils tschess barbets vegnids discreditads, tolerads u schizunt venerads, tut tenor la cultura, la regiun u l'epoca. En l'Europa è il tschess vegnì tolerà fin a l'entschatta dal 19avel tschientaner. A partir da là è l'effectiv sa reduci a moda dramatica fin a l'extirpaziun en l'entir massiv da las Alps. En Germania valeva il tschess barbet gia il 1855 sco extirpà, en Svizra han ins registrà il 1885 il davos cuaditsch da tschess barbets. En l'Austria èn svanids ils davos descendents da l'utschè maiestus avant la midada dal tschientaner. En las Alps franzosas e talianas ha il tschess barbet cuà anc fin a l'entschatta dal 20avel tschientaner.

L'extirpaziun dal tschess barbet è d'attribuir a differents facturs. A la fin dal 19avel tschientaner èn las purschidas da nutriment per magliacadavers vegnidas mendras e mendras. La pasculaziun estensiva è vegnida abandonada pli e pli ed ils effectivs da selvaschina han cuntanschi in punct bass absolut. Il motiv principal per l'extirpaziun dals tschess barbets en las Alps è però stads ils chatschaders e rimnaders da trofeas ch'han decimà ils utschels senza remischun. I na gieva numnadamain betg mo per eliminar in rapinader supponi. Pli stgars che l'utschè vegniva e pli che creschiva l'interess ed il pretsch per in tschess barbet. Suenten che la populaziun en las Alps era svanida, è vegnì fatg chatscha sin ils tschess barbets da la Sardegna, da la Grezia, da l'Algeria e da la Spagna ch'han stuì laschar lur vita per satisfar al regl da collecziun da questa gielud.

Las muntognas – ritga purschida da nutriment

Il tschess barbet è spezialisà sin parts da cadavers ch'els auters utilisaders na pon per il solit betg magliar. Sia vivonda sa cumpona numnadamain per 70% fin 90% dad ossa. Il rest èn musculus, carlacs, tarscholas e pel! L'ossa cuntogna 12% albumin, 16% grass, 23% substanzas mineralas e 49% aua – ina cumposiziun d'auta qualitat.

Ossa pitschna tragutta il tschess barbet entira. Pli gronds tocs bloccants

tschiffa el cun ils pes, als porta en l'aria e sgola sur ina platta-crap u ina gonda e lascha crudar l'oss davent d'ina autezza da 50 m fin 80 m. Cun questa strategia occupa il tschess barbet ina nischa ecologica incontestada. Parts da vivonda indigestiblas sco unglas, griflas, chavels e plimas fan pli tard en il magun in gnoc ch'il tschess barbet strangla siador cun in pau stenta.

Sia vivonda tschertga il tschess barbet surtut sin pastgiras senza plantas sur il cunfin dal guaud. Nua ch'el na vegn betg persequità, cumpara el er en vitgs e citads e tschertga da magliar. En regiuns cun blera selvaschina na manca il pavel betg al tschess barbet. Nua che pasculeschan la stad grondas muntaneras d'animals da chasa, sa nutrescha el er da cadavers da nursas e da chauras.

Ils tschess barbets tranter els

La biologia dal tschess barbet creschi suonda ad in decurs da l'onn structurà che cumenza cun gnivar, construir u renovar il gnieu, alura metter l'ov, cuar, tgirar il pitschen ed a la fin accumpagnar e pavlar l'utschè giuven capavel da sgular. En egl dat il temp ordvart lung dal ciclus da gnivaziun che po durar passa in onn. Il tschess barbet è sexualmain madir cun sis fin ovg onns. A medem temp è er ses plimam sa sviluppa pli u main dal tuttafatg al vestg da creschi. Sco quai che nus enconuschain da situaziuns en il zoo, èn ils tschess barbets ordvart pretensius en la tscherna da lur partenari.

Er il lieu dal gnieu sto cunfar ad autas pretensius. Il tschess barbets prefereschian autas parais-crap, cuntanschiblas sulettamain or da l'aria. Il gnieu giaschan en grottas, mesas-taunas, nischas da grip u sin ladas strivlas da grip cuverts che protegian cunter las auras ed ils rapinaders. Vers l'atun construeschan ils tschess barbets in nov gnieu, surpiglian in gnieu d'evlas u da corvs che na vegn betg duvrà da quel temp da l'onn u repareschan in gnieu en il qual els han sez abità pli baud.

Da l'ov a la tgira dal cuaditsch

L'ovar dependa da las cundiziuns geograficas e climaticas ed ha lieu da differents temps. Il cuar cumenza cun l'emprim ov. L'ov en il gnieu levanta er en il mastgel il regl da cuar. Il ov dal tschess barbet èn vaira gronds e paisan tranter 200 e 250 g. Quant temp che la femella cua e quant temp il mastgel variescha d'in pèr a l'auter, ma er tar il medem pèr dad in onn a l'auter. Suenten in temp da cuar d'en media 54 dis sorta l'emprim pitschen da la crosta, 5 dis pli tard il segund. En la maschina da cuar han ins pudì observar repetidamain co ch'els utschels barbets sortan da la crosta.

En la natira tiran ils tschess barbets quasi adina si unicamain in pitschen, era sch'igl ha dus. Per il solit po il vegl e pli grond sa far valair e stauscha davent u mazza ses fragliun (cainissem). Considerond ch'in pèr da tschess barbets

n'ha strusch la pussaivladad da trair si dus pitschens a medem temp, è il segund ov ina reserva. En las staziuns da tratga tiran ins a niz questa funcziun da reserva ed allontanescha il segund ov dal gnieu per al cuar or en la maschina da cuar.

Il temp da pulschain, durant il qual l'utschè resta en il gnieu, dura radund 110 fin 120 dis. Gia suenter in onn cumpiglia il territori da sgol dals giuvens tschess blers millis kilometers quadrats.

Il tschess barbet sgola puspè en las Alps

Gia baud suenter l'extirpaziun dal tschess barbet en il territori alpin avevan perscrutaders da la natira fatg patratgs davart sia reintroducziun. Il success dals cuaditschs en il Zoo da las Alps ad Innsbruck dapi ils onns 1973/1974 è stà in impurtant impuls per il project da reintroducziun actual. Las directives da quel èn vegnidas fixadas il 1978 en ina dieta internaziunala.

L'emprim è vegnì installà in program da tratga ch'includa radund 35 zoos e parcs d'animals. La tratga productiva furnescha mintg'onn utschels per reintrodur in la natira. Silsuenter han ins elegi als abitadis adattads per la reintroducziun. Ins è sa decidì per il Rauristal (A) e la Savoia (F). Pli tard è suandada l'Engiadina e la regiun d'Argentera/Mercantour (I/F). En questas quatter regiuns èn vegnids elegids pli tard ulteriurs abitadis. En Svizra è la reintroducziun en l'Engiadina vegnida terminada il 2007; a partir dal 2010 è suandada la Val Calfeisen sco ulteriur lieu da reintroducziun.

Mintgamai baud la stad vegnan mess en libertad utschels giuvens da var 90 dis che na san anc betg sgular. Fin ch'els èn abels da sgular, èn els var trais emnas en il gnieu e sviluppan in ferm liom cun lur conturn. Il tschess barbets giuvens chatan prest sez lur pavel e na mussan nagins disturbis da cumportament.

La finamira dal project era clera gia da l'entschatta: ina populaziun da tschess barbets en las Alps abla da sa mantegnair sezza. Il 1997, per l'emprima giada suenter bunamain 100 onns, ha in pèr da tschess barbets tratg si in pitschen en las Alps. Il onn sequents èn sa mess ensemen ulteriurs pèrs ch'han gia tratg si fin l'onn 2013 109 utschels pitschens. La populaziun en libertad è dentant anc adina relativamain pitschna e consequentamain periclitada. Fin ch'i na dat anc betg avunda pèrs cuaders per segirar l'existenza da la populaziun, vegnan reintrodurids vinavant utschels giuvens dals cuaditschs en las staziuns.

La presentaziun:

Dossier «Tschess barbet».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=740
www.chatta.ch

Dapi l'onn 1986 vegnan recolonisads tschess barbets en differentas parts da las Alps.

KEYSTONE